

Відгук
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Волік Надії Володимирівни «Становлення і розвиток Української
Католицької Церкви у Канаді (кінець XIX – друга половина XX ст.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

У сучасному вітчизняному гуманітарному знанні історико-релігієзнавчі дослідження займають все більш вагоме місце. В останні десятиліття особлива увага науковців звернена до Української Греко-Католицької Церкви, яка в історії нашої країни відіграла вагомую роль, оскільки у свій час, зокрема в умовах її бездержавності, була не лише одним із провідних осередків духовно-культурного життя українців, але й виконувала роль своєрідного етноконсерванта культури автохтонного населення України, зберігала домінуючі елементи його етнічних прикмет. Зрештою, її духовна візія стала визначальною й у середовищі українських іммігрантів у Канаді наприкінці XIX – початку XX ст.

Оскільки український католицизм є типово національним релігійним явищем, яке, як і українське православ'я, ґрунтується на спадщині та здобутках київської християнської традиції, нерозривно пов'язаної з більш ніж тисячолітньою історією християнства в Україні, саме тому утвердження Української Католицької Церкви стало потужним засобом уникнення етнокультурної асиміляції українських іммігрантів у Канаді. З огляду на це, актуальність комплексного дослідження становлення та розвитку Української Католицької Церкви в Канаді впродовж кінця XIX – другої половини XX ст. не викликає жодних сумнівів.

Дисертанткою були чітко окреслені мета і завдання дослідження, які були зосереджені на аналізі передумов і обставин становлення Української Католицької Церкви у Канаді (1891 – 1910 рр.), виявленні основного кола проблем її інституалізації впродовж 1911 – 1928 рр., а також з'ясуванні пріоритетів діяльності цієї Церкви в період 1929 – 1970-х рр. Архітектоніка роботи не викликає особливих заперечень, оскільки вона вповні корелюється як із метою, так і завданнями дисертації.

Як і належить кваліфікованій науковій роботі такого рівня, дисертація Н. В. Волік містить розділ «Історіографія, джерельна база і методологія дослідження», що представлений 378 позиціями використаних джерел та літератури. Він засвідчує широку й докладну обізнаність здобувачки зі станом розробки даної теми у вітчизняній і зарубіжній історіографії,

вправність в аналізі та оцінці різних авторських позицій і концепцій, а також оволодіння методологічним інструментарієм та дослідницькою технікою.

Аналіз стану розробки окресленої проблеми в історіографії став можливим завдяки опрацюванню робіт вітчизняних і зарубіжних істориків, релігієзнавців, філософів, культурологів. Йдеться про значне коло наукових студій: праці радянських авторів; роботи науковців Східної Галичини початку ХХ ст. і напрацювання діаспорних дослідників українського походження; зарубіжну історіографію; роботи українських науковців періоду незалежності України. Таким чином, Н. В. Волік вдалося не лише виявити низку контекстуальних проблем становлення і розвитку Української Католицької Церкви у Канаді впродовж кінця ХІХ – другої половини ХХ ст., що тенденційно або недостатньо висвітлені у вітчизняній історіографії, але й здійснити повномасштабну розгорнуту реконструкцію обставин постання та основних віх інституалізації цієї Церкви, зокрема розробити авторську концепцію її періодизації впродовж означеного періоду.

Емпіричним опертям дисертаційного дослідження Н. В. Волік стала його джерельна база. Так, зокрема, авторкою були опрацьовані документи архівів Вінніпезької митрополії та Едмонтонської єпархії УКЦ в Канаді, а також матеріали архівних фондів архиєпархії Сент Боніфас РКЦ і Конгрегації у справах Східних Церков у Римі. Акцентуємо, що більшість із них були виявлені, інтерпретовані та введені Н. В. Волік до наукового обігу вперше. Це уможливило відтворення авторкою реалій діяльності єпископів Української Католицької Церкви в Канаді, зокрема розкриття характеру їхніх взаємин із духовенством УГКЦ, її Предстоятелем митрополитом А. Шептицьким, ієрархами РКЦ у Канаді, кардиналами Конгрегації у справах Східних Церков та ін. Водночас заслуговує на схвалення включення здобувачкою в роботу нормативно-правових актів Святого Престолу, опублікованих в «Acta Apostolicae Sedis», а саме декретів Конгрегації у справах Східних Церков і папських послань, що мають безпосереднє відношення до ключових аспектів заявленої в дисертації проблематики. Крім того, важливим джерелом контекстуального аналізу становлення і розвитку УКЦ в Канаді впродовж кінця ХІХ – другої половини ХХ ст. стала місцева просвітницько-економічна, ідеолого-політична та релігійна періодика, зокрема, часописи «Свобода», «Український голос», «Ранок» (з 1920 р. – «Канадійський Ранок»), «Канадійський Русин» (з 1918 р. – «Канадійський Українець») та багато інших.

У цілому вважаємо, що репрезентативна джерельна база дисертації не лише уможливорює здійснення об'єктивного аналізу становлення УКЦ в Канаді, виявлення закономірностей її розвитку впродовж кінця ХІХ – другої

половини ХХ ст., але й виступає вагомим підтвердженням достовірності отриманих авторкою результатів дослідження, зокрема його висновків, а також наукової новизни. Цьому сприяє й задіяний в роботі Н. В. Волік арсенал теоретико-методологічних методів і прийомів, а також обґрунтовані нею провідні концепти дослідження.

Ідейним задумом другого розділу дисертації – «Передумови становлення Української Католицької Церкви у Канаді (1891 – 1910 рр.)» – є ґрунтовний розгляд причин української імміграції до Канади, практики налагодження іммігрантами церковно-релігійного життя, прозелітичний вплив на нього Російської православної місії та низки протестантських конфесій, а також складність характеру відносин між українськими греко-католицькими громадами та духовенством Римо-Католицької Церкви в Канаді.

У ньому Н. В. Волік не лише окреслила основні причини масової імміграції населення західноукраїнського регіону до Канади наприкінці ХІХ ст., але й показала реакцію на цей процес з боку урядів Австро-Угорської імперії та Канади, а також греко-католицької ієрархії Галичини. В роботі з'ясовано, що остання спочатку негативно сприйняла імміграційний рух українців до Канади, намагаючись загальмувати його, однак згодом усвідомила, що така позиція може призвести до виходу вірян із лона Церкви. Саме тому з ініціативи греко-католицького духовенства були засновані каси взаємодопомоги від'їжджаючим, а також товариства опіки над ними.

Здобувачка провела ґрунтовний аналіз розташування українських іммігрантських греко-католицьких парафій у Канаді, який засвідчив, що вони розміщувалися смугою вздовж лісостепу, яка тягнулася від південно-східної Манітоби на північний захід до околиць Едмонтону в Альберті. Докладне студіювання цього аспекту авторкою викликає позитивну оцінку, оскільки уможливорює чітке уявлення про початковий етап життя іммігрантів з України. Нею обґрунтовано, що, освоюючи нові землі, українські іммігранти водночас закладали підвалини традиційного релігійного життя: збиралися на спільні молитви, на місцях їхнього проведення ставили пам'ятні знаки – хрести, а згодом розпочали й будівництво церков.

Дослідниця переконливо показала, що на початковому етапі українські іммігранти в Канаді за відсутності греко-католицького кліру потрапили під значний вплив духовенства Російської православної місії, а також представників низки протестантських конфесій, а саме пресвітеріан і методистів. Наслідком цього став не лише перехід частини греко-католицьких іммігрантів до православ'я, але й заснування протестантськими діячами Незалежної Грецької Церкви – по суті, протестантської релігійної

організації, яка офіційно позиціонувала себе як православна. Не викликає заперечень твердження дисертантки, що цей проєкт із самого початку був облудним, приреченим на невдачу; він посіяв глибоке розчарування у середовищі українських іммігрантів.

У дисертації аргументовано доведено, що поява в Канаді значної кількості українських іммігрантів – греко-католиків стала чинником ускладнення стосунків тамтешнього римо-католицького духовенства, а саме загострення суперництва між його представниками англо-ірландського і французького походження. Водночас низка вимог греко-католицьких іммігрантів щодо налагодження і впорядкування їхнього релігійно-церковного життя в Канаді спонукала РКЦ пристосуватися до вимог часу, зокрема еволюціонувати у своїх поглядах у сфері канонічного права.

Отже, в роботі дослідниця пропонує комплексний підхід до розкриття передумов становлення Української Католицької Церкви в Канаді впродовж 1891 – 1910 рр. Хоча, на нашу думку, охарактеризований вище розділ дисертаційного дослідження лише виграв би, якби авторка подала докладнішу інформацію про форми і механізми збереження українцями-іммігрантами духовно-національної ідентичності. Відомо, що оскільки національна ідентичність за своєю суттю є багатовимірним феноменом, саме тому її не можна звести до якогось єдиного компонента. Національній ідентичності притаманні не лише зовнішні (соціальні), але й внутрішні (психологічні) риси. З огляду на це, її можна інтерпретувати в першу чергу як колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості (на яке, зокрема, впливають поширені в середовищі спільноти ціннісні уявлення), а не як ззовні сконструйований концепт. В цьому контексті видається, що твердження авторки «Релігійність іммігрантів – дотримання святкових ритуалів, постів, а також поселення блоками, сприяли розвитку української культури і мови...» (с. 64) явно потребує відповідного наповнення й осмислення, оскільки є надто поверховим, не відображає всього спектру практики плекання українськими іммігрантами ідентичності в умовах освоєння нового життєвого простору.

У третьому розділі дисертації – «Проблеми інституалізації Української Католицької Церкви у Канаді періоду 1911 – 1928-х рр.» – розглядаються обставини призначення єпископа для українських греко-католиків у Канаді, а також докладно аналізуються здобутки і втрати діяльності першого єпископа УКЦ у Канаді Никити Будки.

Грунтовно розглянувши перебіг обставин призначення духовного очільника греко-католицьких парафій у Канаді, дисертантка довела, що промотором вирішення цього наболілого для українських іммігрантів

питання став митрополит Галицький Андрей Шептицький. Вона слушно наголосила, що саме в підготовленому ним «Меморіалі про українську справу в Канаді, пересланому Преосвященним Архиепископам і Єпископам Канади» від 18 березня 1911 р. обґрунтовувалася необхідність створення на теренах Канади окремої греко-католицької провінції, очолюваної українським єпископом. Ця ініціатива знайшла підтримку у вищих колах РКЦ. Зрештою, 8 липня 1912 р. на Пленарному засіданні Комісії у справах Східних Церков у Римі було ухвалене рішення про призначення особного єпископа для українських греко-католиків у Канаді. Ним став префект Духовної семінарії у Львові отець Никита Будка. Щодо його юрисдикційних прав, то схвалення набула пропозиція митрополита А. Шептицького про створення у Канаді окремого греко-католицького Ординаріату з центром у Вінніпезі. В доволі короткий термін часу ухвали Комісії у справах Східних Церков були затверджені Папою Римським Пієм Х. У дослідженні чітко сформульована авторська позиція: заснування Ординаріату для греко-католиків у Канаді та призначення єпископа для них не лише уможливили вирішення релігійних та майнових проблем українських іммігрантів, але й заклали основи для подальшого процесу інституалізації УКЦ у Канаді.

Здійснений дисертанткою докладний аналіз єпископської діяльності Н. Будки (1912 – 1928 рр.) показав, що його головними здобутками на керівній посаді, зокрема, стали: заснування «Руської Греко-Католицької Єпископської Корпорації, об'єднаної з Римом» (1913 р.) і вирішення проблеми запису церковного майна греко-католицьких парафій у Канаді; унормування та уніфікація різних аспектів релігійно-церковного життя українських іммігрантів, а також діяльності місцевого греко-католицького духовенства, зафіксовані у «Правилах Русько-Католицької Церкви в Канаді» (1915 р.), регулярні єпископські візитації. Все це сприяло збільшенню кількості греко-католицьких парафій та утвердженню позицій РКЦ у Канаді.

Послугуючись широкою джерельною базою, дослідниця беззаперечно довела, що єпископська діяльність Н. Будки була позначена й низкою втрат і прорахунків. До них у першу чергу вона віднесла його некомпетентність у фінансових питаннях, унаслідок чого впродовж усього терміну єпископства Н. Будки РКЦ у Канаді перманентно перебувала у складному фінансовому становищі. Н. В. Волік слушно зауважила, що доволі проблематичним було також надто ліберальне ставлення єпископа до підлеглого духовенства, а також його гостра конкуренція з керівниками різних конфесій за вплив на місцеве греко-католицьке населення. Зрештою, логічним виглядає твердження дисертантки, що відсутність консенсусу у взаєминах єпископа Н. Будки з українськими громадськими діячами призвела

до церковного розколу й створення 1918 р. Української Греко-Православної Церкви (УГПЦ).

Інформаційно-насичений дослідницький матеріал міститься в четвертому розділі дисертації – «Пріоритети діяльності Української Католицької Церкви в Канаді упродовж 1929 – 1970-х рр.». У ньому досліджуються питання поглиблення процесів інституалізації РГКЦ у період діяльності єпископа В. Ладики та митрополита М. Германюка, особливостей формування конференційно-синодальної системи її управління, а також основних тенденцій розвитку патріархального руху.

Дисертантка послідовно і системно узагальнює історичний матеріал, який дав їй тверду підставу для обґрунтування таких положень і висновків, що в цілому характеризуються як прирощенням наукового знання, так і новизною його інтерпретацій. В даному випадку звернемо увагу на висновок дисертантки, що діяльність єпископа В. Ладики впродовж 1929 – 1956 рр. у цілому позитивно вплинула на фінансове становище та інституційний розвиток РГКЦ. Зростання кількості парафій, священників, заснування українських релігійних і громадських організацій, будівництво шкіл, лікарень, інститутів допомогло організувати іммігрантів та вберегти їх від тотальної асиміляції. Водночас авторка констатує, що на противагу руйнівним процесам ГКЦ у радянській Україні, в Канаді відбувалося інституційне зміцнення РГКЦ. Надання статусу Апостольського екзархату для русинів (1948 р.) і заснування екзархатів Торонто і Східної Канади, Вінніпегу, Саскачевану, Едмонтону (1951 р.) сприяло чіткому територіальному окресленню та поглибленню процесів інституалізації цієї Церкви.

У цьому розділі дисертанткою аргументовано доведено, що за час діяльності архиєпископа М. Германюка інституційний розвиток РГКЦ набув сталих форм. Ознаками цього, на її думку, було набуття екзархатами статусу єпархій (1956 р.), об'єднаннях у митрополію, перейменування РГКЦ в УКЦ (1957 р.), а також заснування Нью-Вестмінстерської єпархії з центром у Ванкувері (1974 р.). Призначення нових єпископів, як твердить дослідниця, стало не лише свідченням формування інституту єпископства, але й уможливило оптимізацію управління УКЦ у Канаді. Зрештою, як доводить дисертантка, саме за ініціативи архиєпископа М. Германюка відбулося започаткування колегіальної моделі управління УКЦ, що була організована у формі «Конференції українських католицьких єпископів українського обряду» (1957 р.).

Авторка ретельно дослідила передумови, причини, обставини й особливості розвитку руху, що розгорнувся в низці зарубіжних країн, й був

спрямований на набуття патріаршого статусу УКЦ. Для обґрунтування теоретичних положень дисертації здобувачка систематизувала накопичений фактологічний матеріал щодо діяльності кардинала Йосифа Сліпого, що переслідувала мету здобуття ним права скликати Синод єпископів УКЦ. Зрештою, вона цілком слушно констатує, що саме обмеження юрисдикційних повноважень кардинала Й. Сліпого, ветовання Святим Престолом проведення Синодів єпископів УКЦ упродовж 1968 – 1976 рр. і тексту «Патріаршої Конституції Помісної Української Церкви» (1973 р.), номінація українських єпископів закордоном без консультацій із кардиналом Й. Сліпим призвели до виникнення патріархального руху, який здобув широку підтримку серед вірян і духовенства й набув сталих організаційних форм у вигляді Товариств за патріарший устрій УКЦ у Канаді, США та Австралії (с. 175). В основі цього, по суті, реформаторського руху лежало прагнення здобути помісність для Церкви. Й хоча це завдання поки що залишається на порядку денному, однак діяльність його учасників сприяла вирішенню низки як церковно-канонічних, так і церковно-обрядових питань функціонування ГКЦ у діаспорі.

На наш погляд, останній підрозділ став би аналітично сильнішим, якби дисертантка хоча б у загальних рисах зупинилася на цьому аспекті, а також геополітичному чиннику проблеми набуття УГКЦ патріаршого устрою, що актуальний і нині. Практично відсутнім у роботі є й окреслення значення набуття цією Церквою помісності. Крім того, відсутність екстраполяції цього питання на сьогодні не лише звузила хронологічні межі, але й позбавила можливості додаткового дослідницького акценту щодо його актуальності.

Отже, дисертація Надії Володимирівни Волік «Становлення і розвиток Української Католицької Церкви в Канаді (кінець XIX – друга половина XX ст.» є цілісним, самостійним, завершеним дослідженням актуальної проблеми. Текст дисертації, її структурна побудова, фіксація основних положень і висновків, а також відповідно оформлена бібліографія та джерельна база засвідчують належний теоретико-методологічний рівень і фахову культуру дослідниці. Позитивне враження справляють додатки; тематичні таблиці, аналітичні схеми і діаграми, карти вказують на професіоналізм авторки як науковця.

Основні положення дисертації пройшли ґрунтовну апробацію на закордонних міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Результати дослідження висвітлені в 11 наукових публікаціях, зокрема в авторитетних фахових виданнях Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Тернопільського

Національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Все це засвідчує фахову майстерність дисертантки.

Автореферат відображає основний зміст, положення та висновки дисертації й за обсягом відповідає встановленим вимогам.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Надії Володимирівни Волік, водночас хочемо висловити шановній дисертантці ще декілька зауважень і побажань.

По-перше, в цілому не заперечуючи проти алгоритму й структури дисертації, звернемо увагу на назву одного з її підрозділів – 2.2 «Прозелітичний вимір впливу Російської православної місії й окремих протестантських церков на релігійне життя українських іммігрантів». На нашу думку, вона містить оціночне судження, а саме умовивід авторки щодо прозелітичного характеру діяльності представників як Російської православної місії, так і окремих протестантських конфесій у середовищі українських іммігрантів у Канаді. Вважаємо, що доцільніше було б назвати цей сегмент дисертації наступним чином: «Вплив Російської православної місії й окремих протестантських конфесій на релігійне життя українських іммігрантів».

По-друге, на с. 47 дисертаційного дослідження стверджується, що «Авторкою уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження». Інтерпретація базових концептів дисертації міститься на сторінках 47-49 і включає обґрунтування таких термінів, як «Українська Католицька Церква», «Незалежна Грецька Церква», «Українська Греко-Православна Церква», «українські католики», «греко-католики», «іммігрант» тощо. Однак, на нашу думку, текст дисертації лише виграв би, якби його авторка розширила їхній перелік. Зокрема, практично не розкритим виявився термін «біритуалізм», хоча сутність цього феномену, його принципи і практичні норми є важливими у розкритті обставин становлення УКЦ у Канаді. Крім того, в роботі явно потребують додаткового роз'яснення такі поняття і терміни, як «Руська Греко-Католицька Єпископська Корпорація», «Серафимова церква» («серафимівщина»), «патріархальний рух», «помісність» та ін.

По-третє, заснування та розвиток Української Католицької Церкви – це один із виявів духовно-національної ідентичності українців-іммігрантів у Канаді, оскільки ініціатива її постанови вийшла саме з низів як волевиявлення членів уже перших греко-католицьких парафій, заснованих переселенцями з України. Однак її утвердженню та подальшій інституалізації сприяла діяльність низки церковних діячів, зокрема митрополита А. Шептицького, єпископів Н. Будки, В. Ладика, митрополита М. Германюка, кардинала Й. Сліпого та ін. Ці персоналії – не просто учасники процесу становлення і

розвитку УКЦ, вони – дійові особи, завдяки плідній діяльності яких ця Церква здобула право на існування. Саме тому, на нашу думку, вартісним моментом дослідження, присвяченого історії УКЦ у Канаді впродовж кінця XIX – другої половини XX ст. була б наявність більш докладних відомостей про них. Не задіяний у роботі просопографічний метод дослідження, а також суто декларативний характер методу психоісторії (с. 46) призвели до того, що на тлі динамічних подій, великої кількості учасників, перипетій і колізій, пов'язаних із становленням і розвитком УКЦ у Канаді, ці постаті виявилися «тьмяними», розмитими у вирі історії, хоча вони мали б бути ключовими в інтерпретації особливостей процесу перебігу інституалізації цієї Церкви.

По-четверте, низка зауваг стосується змісту першого розділу дисертації, де йдеться про її джерельну базу. Думаємо, що авторці слід було наголосити, що основу дисертації складають матеріали і документи, опрацьовані нею безпосередньо в архівосховищах Канади та Італії (Риму). Викликає питання й задеклароване авторкою використання в роботі матеріалів з архівних колекцій України, зокрема ЦДА у м. Львів (с. 34), хоча у «Списку використаних джерел» відсутня відповідна фіксація.

По-п'яте, у дисертації належної уваги не приділено фіксації точних і повних назв владних інституцій, а також документів, що були значимими у становленні та розвитку Української Католицької Церкви в Канаді впродовж кінця XIX – другої половини XX ст. Для прикладу, такий важливий для процесу інституалізації УКЦ в Канаді документ, як «Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді» (с. 107, 108) в авторській редакції називається «Правилами Русько-Католицької Церкви» (с. 111, 124). Зауваження щодо різночитання власної назви стосується й «Конференції українських католицьких єпископів українського обряду» (с. 166), яка подається авторкою і як «Конференція українських єпископів українського обряду» (с. 161), і «Конференція католицьких єпископів українського обряду» (с. 163, 164, 166). Дотичним до цього є також зауваження, що стосується уніфікації правопису низки релігієзнавчих концептів, таких як «Православна Церква», «Папа Римський», «отці-редемптористи» та ін.

По-шосте, у «Списку використаних джерел» дисертації у підрозділі IV «Преса» порушені правила оформлення публікацій часописів (позиції 116 – 148 включно).

По-сьоме, задеклароване дисертанткою (с. 20 дисертації) твердження «Тісний взаємозв'язок національного і релігійного почуттів слугував збереженню ідентичності та релігійної свідомості українців, а УКЦ стала чинником стабільності, акумулюючи у своєму середовищі релігійні, культурно-освітні, суспільно-політичні потреби вірян» не знайшло в роботі

достатнього висвітлення й обґрунтування. Поза увагою дослідниці залишилися питання духовно-національних маркерів української ідентичності, перипетій процесу ідентифікації української греко-католицької спільноти на теренах Канади. Вважаємо, що їхній аналіз поглибив би аналітику дослідження. Але це побажання більшою мірою стосується подальшої наукової діяльності дисертантки.

Позаяк висловлені зауваження і побажання суттєвим чином не знижують загалом високий рівень та наукову вартість дослідницької праці. Дисертація Надії Володимирівни Волік є самостійним і системним дослідженням, яке, безумовно збагатить вітчизняне релігієзнавство. У ньому отримано нові обґрунтовані наукові результати у галузі історичного релігієзнавства, здобуті автором особисто.

За своєю актуальністю, змістом і науковою новизною дисертаційне дослідження «Становлення і розвиток Української Католицької Церкви у Канаді (кінець XIX – друга половина XX ст.)» відповідає вимогам пунктів 9 і 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567 (із відповідними змінами), що висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка – **Надія Володимирівна Волік** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство.

Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри образотворчого
та декоративно-прикладного мистецтва
Рівненського державного
гуманітарного університету

Шеретюк Р. М.

18 вересня 2020 року

